

УДК 338.242:658.14

Гелеверя Є.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки

Харківського національного університету будівництва та архітектури

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ
БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ****INTELLECTUAL PROPERTY IN SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS
OF CONSTRUCTION BRANCH****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено питання теоретичного забезпечення та практичної реалізації ефективності використання інтелектуальних ресурсів у соціально-економічних системах будівельної галузі. Сформовано теоретичний базис та систематизовано економіко-правові засади у сфері інтелектуальної власності. Визначено ретроспективні та перспективні напрями залучення інтелектуального капіталу до господарського обігу національної економіки. Структуровано та візуалізовано послідовність процесу комерціалізації інтелектуального капіталу будівельного підприємства. Запропоновано концептуальне авторське бачення створення інтелектуальних активів у соціально-економічних системах будівельної галузі.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал, інтелектуальні активи, соціально-економічні системи, будівельна галузь.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы вопросы теоретического обеспечения и практической реализации эффективности использования интеллектуальных ресурсов в социально-экономических системах строительной отрасли. Сформирован теоретический базис и систематизированы экономико-правовые основы в сфере интеллектуальной собственности. Определены ретроспективные и перспективные направления вовлечения интеллектуального капитала в хозяйственный оборот национальной экономики. Структурирована и визуализирована последовательность процесса коммерциализации интеллектуального капитала строительного предприятия. Предложено концептуальное авторское видение создания интеллектуальных активов в социально-экономических системах строительной отрасли.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, интеллектуальный капитал, интеллектуальные активы, социально-экономические системы, строительная отрасль.

ANNOTATION

Questions of theoretical providing and practical realization of efficiency of use of intellectual resources in social and economic systems of construction branch are investigated. The theoretical basis is created and economical and legal bases in the sphere of intellectual property are systematized. The retrospective and perspective directions of involvement of the intellectual capital in economic circulation of national economy are defined. The sequence of process of commercialization of the intellectual capital of the construction enterprise is structured and visualized. Conceptual author's vision of creation of intellectual assets in social and economic systems of construction branch is offered.

Keywords: intellectual property, intellectual capital, intellectual assets, social and economic systems, construction branch.

Постановка проблеми. Визначальною рисою сучасного розвитку всіх без винятку соціально-економічних систем є зростання ролі інтелектуальної економіки, яка поряд із теоретичними і прикладними питаннями формування та функціонування інтелектуального капіталу вивчає проблеми розробки інтелектуальних продуктів,

захисту прав інтелектуальної власності, вдосконалення методів оцінки вартості інтелектуальних активів, формування ціни таких активів, створених на підприємстві. Розвиток багатокладної економіки будівельної галузі України з орієнтацією на послідовне інтегрування до світового ринку неможливий без перетворення будівельного комплексу в інвестиційно привабливу та інноваційно придатну галузь із потужним взаємообміном матеріалами, технологіями, об'єктами інтелектуальної та промислової власності будівельних ринків різних країн [1].

Отже, особливої актуальності набуває формування інноваційно-інвестиційної інфраструктури, створення інтелектуального простору в соціально-економічних системах будівельної галузі та сучасної системи оцінки вартості інтелектуальних активів будівельних підприємств, що забезпечить захист інтелектуальної власності і технологічних нововведень, створить умови для розширення конкуренції на базі інновацій, оптимізує фінансові, матеріальні і трудові ресурси для їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теоретичного забезпечення та практичної реалізації ефективності використання інтелектуальних ресурсів присвячено чимало робіт. Зокрема, у соціально-економічних системах архітектурно-будівельної галузі слід назвати праці таких дослідників, як Ю. Шкодовський, О. Іванілов, Т. Момот, В. Бабаєв, П. Цибульок, В. Базилевич та ін.

Проте складність питань використання інтелектуальних продуктів у соціально-економічних системах будівельної галузі, оцінки інтелектуальних активів будівельних підприємств, що зумовлена різноманітністю об'єктів інтелектуальної власності, кожний з яких за законом має бути оригінальним, різними способами їхньої появи на підприємстві, різними формами їх практичного використання, ймовірнісним характером отриманих результатів вартісної оцінки, необхідністю врахування галузевої специфіки, дає змогу стверджувати, що в сучасних економічних умовах вирішення завдання глибокого вивчення теоретичного базису інтелектуальної власності та вдосконалення практичних аспектів його застосування в соціально-економічних системах будівельної галузі взагалі й на

конкретних будівельних підприємствах зокрема є надзвичайно актуальним і своєчасним.

Останнім часом у практиці підприємницької діяльності в будівельній галузі все частіше виникають проблеми, пов'язані з оцінкою вартості, що необхідна за таких обставин, як: приватизація (корпоратизація) або відчуження інтелектуальних активів; включення їх до статутного фонду; оцінка та переоцінка інтелектуальних активів для повного обліку всіх активів підприємства; а також визначення збитків від порушення прав на їх використання тощо.

Необхідність оцінки вартості інтелектуальних активів виникає також у разі внесення їх до інноваційних, інвестиційних проектів, розширення ринків збуту (шляхом надання франшизи тощо), страхування, передачі в заставу для отримання кредитів, у разі банкрутства підприємства в процесі його ліквідації для задоволення позовів кредиторів [6].

При цьому розрахунки вартості інтелектуальних активів, здійснені з певною метою, не можуть бути використані для досягнення інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасних наукових розробок показав недостатність урахування галузевої специфіки інтелектуальних активів та особливості їх використання будівельними підприємствами, що приводить до ускладнення практичного застосування методичних підходів до оцінки об'єктів інтелектуальної власності і виникнення проблем, пов'язаних із визначенням справжньої ринкової вартості таких активів та подальшим залученням їх у господарський обіг.

Мета статті полягає у системному та комплексному дослідженні теоретичних і прикладних аспектів створення інтелектуального капіталу в соціально-економічних системах будівельної галузі та вдосконаленні теоретико-методичних засад залучення інтелектуального капіталу в господарський обіг із подальшим формуванням інтелектуальних активів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формуючи теоретичний базис питання, слід зазначити, що інтелектуальна власність (англ. *intellectual property*) – результат інтелектуальної, творчої діяльності однієї людини (автора, виконавця, винахідника та ін.) або кількох осіб. [2]

Право інтелектуальної власності у найширшому розумінні означає закріплені законом права на результат інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, художній, виробничій та інших галузях [3].

Але доцільнішим визначення інтелектуальної власності через зазначення її об'єктів:

- авторські права (літературні, художні, аудіо-, відео- твори, комп'ютерні програми, бази даних, карти, фотографічні твори);
- суміжне право;

- право промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, товарні знаки);
- фірмові та комерційні найменування;
- географічні зазначення;
- сорти рослин та породи тварин;
- топографії інтегральних мікросхем;
- комерційна таємниця.

Законодавство, яке визначає права на інтелектуальну власність, базується на праві кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, які, будучи благом не матеріальним, зберігаються за його творцями і можуть використовуватися іншими особами лише за узгодженням з ними, крім випадків, визначених законодавством.

Поняття «інтелектуальна власність» виникло в процесі тривалої практики юридичного закріплення за певними особами їхніх прав на результати інтелектуальної діяльності у галузі науки, виробництва, мистецтва і літератури. Вперше цей термін вжив у 1845 р. Чарльз Вудбарі, суддя Округового суду штату Массачусетс [7].

В Європі вперше цей термін ужив Альфред Ніон у трактаті *Droits civils des auteurs, artistes et inventeurs* («Цивільні права авторів, артистів та винахідників»), що був уперше опублікований у 1846 р.

Справжня історія терміну почалася в 1967 р., після створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Вона доклала багатого зусиль для світового визнання для закріплення терміну, який є ключовою складовою частиною її назви.

У 1967 р. у Стокгольмі було підписано Конвенцію про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, якою було визначено, що до інтелектуальної власності належать права на:

- літературні, художні та наукові твори;
- виконавчу діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телевізійні передачі;
- винаходи у сферах людської діяльності;
- наукові відкриття;
- промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення;
- захист від недобросовісного суперництва;
- усі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях [5].

Запровадження в економіко-правовій термінології терміну «інтелектуальна власність» збіглося із переходом від розуміння авторського права та патентів як суспільного блага до їх розуміння як власності, тобто непорушного права власника. Такий перехід спричинив поширення таких термінів, як «крадіжка», «піратство», на порушення авторського або патентного права, а також на виникнення ініціатив у напрямі розширення сфери дії законодавства у цій галузі.

Багато супротивників концепції інтелектуальної власності, особливо прихильники відкритого програмного забезпечення та вільної культури, називають її «інтелектуальною монополією», або «інтелектуальним протекціонізмом». На думку цих людей, законодавство у сфері інтелектуальної власності у його сучасному розумінні приносить більше суспільної шкоди, ніж користі. Одним із найвідоміших опонентів інтелектуальної власності є Річард Столмен, автор GNU.

Інтелектуальна власність в її сучасному розумінні базується на факті першого опублікування або реєстрації. Такий підхід нехтує той факт, що одна і та сама ідея, а також механізм утілення цієї ідеї можуть виникнути одночасно в декількох людей. Відомим прикладом є історія про те, як Нікола Тесла та Томас Едісон одночасно дослідили низку електричних феноменів.

Суб'єкти права інтелектуальної власності – це творці об'єкта права інтелектуальної власності та інші особи, яким належать особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності. Серед суб'єктів права інтелектуальної власності особливе місце належить творцям: автору, виконавцю, винахіднику, раціоналізатору. Саме від творців це право може передаватися юридичній особі. Якщо охоронний документ на об'єкт права інтелектуальної власності втратив юридичну силу, то цим об'єктом може скористатися будь-яка фізична чи юридична особа, тобто він стає суспільним надбанням.

Концепція інтелектуальної власності є міждисциплінарною. Інтелектуальна власність одночасно аналізується в економічній теорії, теорії раціоналізаторства та винахідництва, теорії наукових досліджень та юриспруденції. Остання, своєю чергою, аналізує інтелектуальну власність із позицій права інтелектуальної власності, під яким у країнах континентального права розуміють міжгалузевий інститут цивільного права. Оскільки Україна належить до континентальних правових систем, ключові положення права інтелектуальної власності містяться у Четвертій книзі Цивільного кодексу України [8].

Згідно зі ст. 441 Цивільного кодексу України, використання твору є його:

- опублікування (випуск у світ);
- відтворення будь-яким способом та в будь-якій формі;
- переклад;
- переробка, адаптація, аранжування та інші подібні зміни;
- включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо;
- публічне виконання;
- продаж, передання в найм (оренду) тощо;
- імпорт його примірників, примірників його перекладів, переробок тощо. Використання твору є також інші дії, встановлені законом.

Ця стаття передбачає такі способи використання твору:

– опублікування твору або випуск його у світ. Опублікуванню твору присвячено ст. 442 ЦК;

– відтворення твору будь-яким способом та у будь-якій формі. Це право можна також назвати правом на повторне надання твору об'єктивної форми. Відтворення робить твір доступним іншим особам. Відтворенням є не тільки надання твору об'єктивної форми, а й утілення його в іншу форму. Закон про авторське право визначає відтворення як виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер;

– переклад твору може бути як самостійним об'єктом авторського права, так і видом використання твору залежно від ступеня творчості. Протягом усього строку чинності авторського права існує право на переклад. Якщо існує переклад автора, ніхто інший не може перекладати твір на ту ж саму мову. Автор і перекладач його твору не є співавторами. Переклад можна робити не тільки з твору, а й з проміжного перекладу. Дозволяти такий переклад може як автор твору, так і автор проміжного перекладу;

– переробка, адаптація, аранжування та інші подібні зміни. Ці дії породжують нові об'єкти авторського права, так звані похідні твори. За цих змін головне, щоб не пошкоджувалося авторське право твору. Право на переробку належить самому автору. Він може видати дозвіл на її здійснення іншою особою. Автору збірника та інших складених творів належить авторське право на здійснені ним підбір і розташування творів. Упорядник збірника користується авторським правом за умови дотримання ним прав авторів кожного із творів, включених до складеного твору. Автори творів, включених до складеного твору, мають право використовувати свої твори незалежно від складеного твору. Правова охорона баз даних не поширюється на самі дані. Автори творів, включених до таких видань, зберігають виняткові права на використання своїх творів незалежно від видання у цілому;

– згідно із законом про авторське право, публічне виконання – це подання за згодою суб'єктів авторського права творів, виконань, фонограм, передач організацій мовлення шляхом декламації, гри, співу, танцю та іншим способом як безпосередньо (у живому виконанні), так і за допомогою будь-яких пристроїв і процесів (за винятком передачі в ефір чи по кабелях) у місцях, де присутні чи можуть бути присутніми особи, які не належать до звичайного кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, незалежно від того, чи присутні вони в одному місці і в один і той самий час або в різних місцях і в різний час;

– продаж твору, передання в найм (оренду) тощо. Це право суб'єкта авторського права найбільше спрямоване на отримання прибутку;

– імпорт, тобто ввезення в Україну примірників твору, примірників його перекладів, переробок тощо – це різновид розпорядження твору. Авторське право має територіальний характер, його чинність поширюється лише на територію, де воно виникло. Тому навіть якщо твір був відтворений за кордоном із дозволу автора, його ввезення на територію України є порушенням авторських прав. Це, наприклад, може спричинити зниження попиту на примірники, які розповсюджуються в Україні.

Перелік, поданий у цій статті, не є вичерпним. Це зумовлено тим, що завдяки технічному прогресу способів використання твору дуже багато і вони можуть бути найрізноманітнішими.

Розвитком та захистом інтелектуальної власності в усьому світі займається Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), заснована ООН у 1967 р. [9].

ВОІВ сприяє підписанню нових міжнародних угод та модернізації національних законодавств, заохочує адміністративне співробітництво між країнами, надає технічну допомогу країнам, що розвиваються, й утримує служби, які полегшують міжнародний захист винаходів, знаків та промислових зразків.

При ВОІВ діє центр з арбітражу та посередництва. Із 1999 р. ВОІВ надає послуги з урегулювання суперечок, які виникають під час реєстрації та використання найпоширеніших типових назв доменів в Інтернеті (.com, .net, .org).

ВОІВ здійснює управління 21 угодою, які охоплюють основні аспекти інтелектуальної власності. Двома ключовими угодами є Паризька конвенція про охорону промислової власності (1883 р.) та Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886 р.).

Оформлення прав інтелектуальної власності – це послідовність дій людини, спрямована на здобуття права на винахід, корисну модель і промисловий зразок, яке охороняється державою і засвідчується патентом, торговельну марку, права на яку засвідчуються свідоцтвом, авторське право, що не підлягає обов'язковій реєстрації [5].

У ст. 41 Конституції України передбачено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Проте не кожний результат творчої діяльності стає об'єктом інтелектуальної власності. Об'єктом інтелектуальної власності визнається лише такий результат творчої діяльності, який відповідає встановленим вимогам закону.

Державна реєстрація авторського права в Україні здійснюється відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-12 та Постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1756

«Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір».

Науково-технічні досягнення можуть бути визнані об'єктами промислової власності лише після їх кваліфікації як таких відповідним державним органом, державної реєстрації і видачі охоронного документа. Державна кваліфікація здійснюється Державним підприємством «Український інститут промислової власності», що входить до складу Державної служби інтелектуальної власності, на підставі проведення спеціальних експертиз – формальної і кваліфікаційної. Зазначені експертизи здійснюються відповідно до патентних законів і відомчих нормативних актів.

Для оформлення прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки необхідно подати відповідним чином оформлену заявку в Державну службу інтелектуальної власності (раніше – Державний департамент інтелектуальної власності). Для цього заявка направляється на адресу Державного підприємства «Український інститут промислової власності», підлеглого Установі, де проходить експертизу. Одночасно з публікацією відомостей про видачу патенту Установа здійснює державну реєстрацію патенту, для чого вносить до реєстру відповідні дані. Видача патенту здійснюється Установою в місячний термін після реєстрації патенту. Право на подання заявки, насамперед, має автор. У встановлених законом випадках це право має роботодавець.

До рішення Установи про видачу патенту чи про відмову у видачі патенту заявник має право із власної ініціативи вносити до заявки виправлення й уточнення. Якщо зазначені виправлення й уточнення надійшли до Установи після прийняття рішення про видачу патенту чи про відмову у його видачі, відповідно до Закону вони вже не враховуються. Але ці виправлення й уточнення враховуються, якщо вони надійшли після публікації відомостей про заявку на видачу патенту на об'єкт промислової власності, але за шість місяців до дати публікації. Після надходження до Установи документа про сплату збору за подання заявки вона піддається формальній експертизі (експертиза за формальними ознаками). Мета цієї експертизи – виявити два важливих чинники:

1) чи належить заявлена пропозиція до об'єктів промислової власності;

2) чи подані заявочні матеріали відповідають вимогам закону.

Формальна експертиза має бути проведена протягом шести місяців від установленної дати подання заявки. За результатами формальної експертизи Установа зобов'язана повідомити заявника про завершення формальної експертизи або про вимогу щодо внесення необхідних змін до матеріалів заявки. Якщо за результатами формальної експертизи виявиться, що заявлена пропозиція не належить до об'єктів промислової власності або вона стосується тих

об'єктів, які не можуть бути визнані промисловою власністю, то Установа повідомляє заявника про відмову у виданні патенту. Зазначена відмова оформляється спеціальним рішенням Установи. Результатом формальної експертизи здебільшого буває, що заявка відповідає встановленим вимогам і документ про сплату збору за подання заявки також є в наявності. Установа повідомляє заявника про завершення формальної експертизи. Це означає, що наступним етапом розгляду заявки може стати проведення кваліфікаційної експертизи (експертизи по суті) заявки. Проте Закон надає заявнику право просити видати йому деклараційний патент на винахід. За відповідності заявки вимогам Закону та наявності документа про сплату збору за подання заявки Установа проводить експертизу на локальну новизну. Експертиза на локальну новизну – це складова частина кваліфікаційної експертизи, що має своєю метою виявлення лише локальної новизни. Локальною новизною визнається така, що встановлюється за виданими в Україні патентами на винаходи і поданими до Установи заявками про видачу патентів. Отже, в Україні діють два види патентів на винахід: патент із терміном дії 20 років, що видається після проведення експертизи по суті, і деклараційний патент – різновид патенту, що видається за результатами формальної експертизи та експертизи на локальну новизну заявки на винахід. Терміни дії патенту прийнято відраховувати від дати подання заявки до Установи. Якщо заявка спо-

чатку була подана в одній із країн Паризького Союзу, а потім в Україні, то дія патенту відраховується від дати раніше поданої заявки, що називається конвенційним пріоритетом [5].

Процес комерціалізації інтелектуального капіталу, залучення його до господарського обігу будівельних підприємств представлено на рис. 1.

На основі висновку про матеріальність інтелектуальних активів вони визначаються як матеріально втілені та достовірно оцінені ідеї, що визнані об'єктами прав власності та інтелектуальної власності і здатні приносити дохід власнику протягом довгострокового періоду [4].

Умовами створення інтелектуального продукту є наявність інтелектуального капіталу, а також можливості матеріального втілення унікальної ідеї. У процесі здобуття власником прав інтелектуальної власності такий продукт набуває ознак об'єкта права інтелектуальної власності, а якщо він відповідає критеріям визнання активів, то перетворюється на інтелектуальний актив.

Висновки. У процесі аналізу науково-теоретичних підходів до визначення інтелектуальних активів у соціально-економічних системах будівельної галузі встановлено, що дослідники не враховують їх матеріальну природу, що призводить до виникнення суперечностей в розумінні сутності активів цього виду.

Результати визначення тенденцій, що характеризують використання інтелектуальних активів у соціально-економічних систе-

Рис. 1. Послідовність процесу комерціалізації інтелектуального капіталу будівельного підприємства

мах будівельної галузі, свідчать, що найпоширенішими видами інтелектуальних активів є об'єкти авторських прав (програмні продукти) та об'єкти, що, відповідно до чинного законодавства, належать до групи «Інші» (ліцензії на здійснення діяльності).

На основі використання основних положень системного підходу встановлено, що послідовність процесу комерціалізації інтелектуального капіталу будівельного підприємства є системою, що функціонує як єдність підсистем творчого мислення, матеріального втілення та комерційного використання інтелектуального продукту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабаєв В.М. Управління міським господарством: теоретичні та прикладні аспекти / В.М. Бабаєв ; Національна академія держ. управління при Президентіві України. Харківський регіональний ін-т. – Х. : ХарРІ НАДУ, 2004. – 204 с.
2. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : [монографія] / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ : Знання, 2008. – 687 с.
3. Законодавство України про охорону інтелектуальної власності (Офіційне видання). – К. : Парламентське видавництво, 2007. – 208 с.
4. Іванілов О.С. Економіка підприємства : підручник / О.С. Іванілов. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
5. Кузнєцов Ю.М. Патентознавство та авторське право : [підручник] / Ю.М. Кузнєцов. – К. : Кондор, 2005. – 428 с.
6. Момот Т.В., Тараруєв Ю.О. Новий погляд на концепцію нематеріальних активів / Т.В. Момот, Ю.О. Тараруєв // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2004. – Вип. 192. – Т. III. – С. 851–856.
7. Цибульов П.М. Управління інтелектуальною власністю : [монографія] / П.М. Цибульов [та ін.] ; за ред. П.М. Цибульова. – К. : К.І.С., 2005. – 448 с.
8. Цивільний кодекс України. Кн. 1-4, Коментар основних положень / Упоряд. І.В. Зуб. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 208 с.
9. Шкодовський Ю.М. Методологічні основи екологічної реабілітації архітектурного середовища міста : автореф. дис. ... доктора архіт. : спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури» / Ю.М. Шкодовський, – Харків, 2007. – 37 с.